

ЩОДО ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

OF THE CONCEPT OF THE STATE SOVEREIGNTY IN THE PUBLIC INTERNATIONAL LAW

Михайлов А.К.,
студент

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджено тлумачення поняття державного суверенітету в контексті міжнародно-правового розуміння, зміст його складових частин. Поняття державного суверенітету розкривається через його ознаки, з яких необхідно, насамперед, виділити такі, як: політико-правова самостійність держави, її відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права; винятковість верховенства державної влади і відсутність підпорядкування влади іншої держави; правова рівність незалежних держав. Державний суверенітет характеризують міжнародно-правовий та внутрішній аспекти. Під впливом розвитку міжнародного права, що є відображенням зростання активності держав на міжнародній арені, концепція суверенітету демонструє додатковий розвиток саме у сфері прояву його зовнішньої складової частини. Це питання є актуальним вже тривалий період у зв'язку з подіями на Сході України. Зроблений висновок про те, що в рамках норм міжнародного публічного права доцільно розробити та впровадити більш ефективні механізми захисту державного суверенітету, враховуючи сучасні форми вияву такого міжнародного правопорушення, як агресія. Метою статті є дослідження тлумачення поняття державного суверенітету в міжнародному публічному праві, його складових частин та особливостей правового забезпечення.

Ключові слова: державний суверенітет, міждержавні відносини, незалежність держав, принципи міжнародного права, суверенна рівність, територіальна цілісність, Організація Об'єднаних Націй, агресія.

В статье исследовано трактование понятия государственного суверенитета в контексте международно-правового понимания, суть его составляющих. Понятие государственного суверенитета раскрывается через его признаки, из которых, в первую очередь, необходимо выделить такие, как: политико-правовая независимость государства, ее ответственность и ценность как первичного субъекта международного права; исключительность верховенства государственной власти и отсутствие подчинения власти другого государства; правовая равенность независимых государств. Государственный суверенитет характеризуют международно-правовой и внутренний аспекты. Под влиянием развития международного права, что является отображением повышения активности государств на международной арене, концепция суверенитета демонстрирует дополнительное развитие именно в сфере проявления его внешней составляющей. Данный вопрос является актуальным в течение продолжительного периода в связи с событиями на Востоке Украины. Сделан вывод о том, что в рамках норм международного публичного права является целесообразным разработать и ввести более эффективные механизмы защиты государственного суверенитета, учитывая современные формы проявления такого международного правонарушения, как агрессия. Целью статьи является исследование трактования понятия государственного суверенитета в международном публичном праве, его составляющих и особенностей правового обеспечения.

Ключевые слова: государственный суверенитет, межгосударственные отношения, независимость государств, принципы международного права, суверенная равенность, территориальная целостность, Организация Объединенных Наций, агрессия.

The article explores the interpretation of the notion of state sovereignty in the context of international legal understanding, the content of its constituents. The concept of state sovereignty is revealed through its features, of which it is necessary to highlight, first of all, the following: political and legal independence of the state, its responsibility and value as the primary subject of international law; the exclusivity of the supremacy of state power and the lack of subordination to the authorities of another state; legal equality of independent states. State sovereignty characterizes the international legal and internal aspects. Under the influence of the development of international law, which is a reflection of the increasing activity of states on the international scene, the concept of sovereignty demonstrates additional development precisely in the field of manifestation of its external component. This issue is relevant for a long time due to events in the East of Ukraine. It is concluded that in the framework of international public law it is expedient to develop and implement more effective mechanisms for the protection of state sovereignty, taking into account the current forms of manifestation of such an international offense as aggression. The purpose of the article is to study the interpretation of the concept of state sovereignty in international public law, its components and peculiarities of legal support.

Key words: state sovereignty, interstate relations, independence of states, principles of international law, sovereign equality, territorial integrity, United Nations, aggression.

Тлумачення поняття «державний суверенітет» у міжнародно-правовому розумінні певним чином відрізняється від його трактування в загальній теорії держави і права, хоча й має спільні підходи.

Дослідженню особливостей поняття державного суверенітету в міжнародному публічному праві присвятили свої наукові праці такі вітчизняні вчені, як Барандій М.В., Буromенський М.В., Василенко В.А., Галушко Д.В., Гринюк Н.В., Денисов В.Н., Кожем'якін М.В., Корецький В.М., Кубальський В.Н., Лукашук І.І., Трагнюк О.Я., Шаповал В.М., Шемшученко Ю.С. та інші.

У міжнародному праві відсутнє нормативно визначене поняття державного суверенітету. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року визначила державний суверенітет України як: «Верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах» [1]. Вітчизняна юридична енциклопедія закріплює: «Якщо в національному праві термін «суверенітет» пов'язується насамперед із процесом і ре-

зультатами владарювання, здійснюваного державними органами і посадовими особами, то в міжнародному праві він уживається у зв'язку з правосуб'єктністю держави. Сучасне міжнародне право є проявом міждержавних відносин, здійснюваних на основі суверенітету [2, с. 684–685].

Досліджуючи міжнародно-правові властивості державного суверенітету, вважаємо за доцільне навести твердження О.О. Мойсеєва про те, що «сучасний міжнародно-правова сутність суверенітету відображає існування на міжнародній арені незалежних і юридично рівних первинних суб'єктів міжнародного права» [3, с. 13]. Як зазначає Р.Б. Хорольський, «суверенітет держав є однією із засадничих умов існування сучасного міжнародного права як різновиду світового порядку, оскільки міжнародне право розвивалося одночасно з концепцією політичної суверенності. Принцип суверенітету в міжнародно-правовому розумінні з часу свого концептуального оформлення і по даний момент є необхідною юридичною і політичною основою для ефективного міждержавного спілкування» [4, с. 18].

Суверенітет є необхідною складовою частиною кожної держави [5, с. 209]. Але, як стверджує Е.Л. Кузьмін, «суверенітет не абсолют. Навіть сильна держава обмежена самим фактом існування іншої більш сильної держави, а також загальним порядком, існуючим на міжнародній арені» [6, с. 53]. У зв'язку із цим С.В. Смирнов у своїх працях констатував, що суверенітет сучасної держави в міжнародних відносинах – реально існуюча незалежність держави, межі якої обмежені загально визнаними нормами міжнародного права [7, с. 11]. В.А. Василенко стверджує, що «міжнародне право не обмежує державний суверенітет, а є найбільш доступною мірою узгодження і координації суверенних воле держав, що впливають із суверенітету» [8, с. 60–79].

Загально визнаним є те, що державний суверенітет характеризує міжнародно-правовий та внутрішній аспекти. Під впливом міжнародного права в розвитку концепції суверенітету поступово став зміщуватися вектор із внутрішніх на зовнішні аспекти [9, с. 88].

Велика українська юридична енциклопедія розкриває поняття суверенітету держави як «зумовлену волею народу політико-правову властивість держави, що виявляється у верховенстві державної влади всередині держави та її незалежності у зовнішніх відносинах» [10, с. 121].

Дослідження з міжнародного права до питання державного суверенітету визначає ознаки останнього таким чином: це невідчужувана юридична якість незалежної держави, яка символізує його політико-правову самостійність, вищу відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права; необхідний для виняткового верховенства державної влади і передбачає відсутність підпорядкування владі іншої держави; виникає або зникає через добровільну зміну статусу незалежної держави як цілісного соціального організму; обумовлений правовою рівністю незалежних держав і знаходиться в основі сучасного міжнародного права [11, с. 8].

Дослідивши юридичну літературу на тему державного суверенітету, стверджуємо, що досліджуване питання традиційно розглядається в прив'язці до принципів міжнародного права, які впливають із ідеї суверенітету: принцип суверенної рівності держав; принцип їх територіальної цілісності; невтручання у внутрішні справи держав; мирного вирішення міжнародних спорів; непорушності кордонів тощо.

Існує певна термінологічна невизначеність щодо назви принципу в міжнародному праві: одні вчені називають його принципом суверенітету, інші – принципом поваги до державного суверенітету. Так, відомий вітчизняний вчений В.Н. Денисов стверджує, що принцип суверенітету, який інкорпорований зі звичаєвого міжнародного права, є принципом Статуту ООН і водночас основним принципом міжнародного права [12, с. 127]. К.А. Бекашев називає його принципом поваги до державного суверенітету та визначає його в якості основоположного та основного принципу сучасного міжнародного публічного права [13, с. 913–928].

В юридичній літературі підкреслюється, що принцип поваги до державного суверенітету є центральним принципом усієї міжнародно-правової системи. Державний суверенітет робить держави – первинних суб'єктів міжнародного права – юридично рівними. Повага до державного суверенітету є обов'язком усіх суб'єктів міжнародного права. Держави повинні поважати суверенітет інших учасників міжнародних відносин, тобто не посягати на їх право в межах власної території здійснювати законодавчу, виконавчу, адміністративну і судову владу без будь-якого втручання з боку інших держав, а також самостійно здійснювати зовнішню політику [13, с. 927].

У контексті дотримання принципу поваги державного суверенітету суб'єкти міжнародного права зобов'язані утримуватися від прямого втручання, підривної діяльнос-

ті та всіх форм непрямого втручання у внутрішні або зовнішні справи будь-якої держави. Ця заборона більш детально розкрита в низці міжнародно-правових актів ООН: Декларації щодо неприпустимості втручання у внутрішні справи держав, захисту їх незалежності та суверенітету 1965 р.; Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р.; Декларації про недопущення інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р. та інших.

Систематизуючи міжнародно-правову концепцію державного суверенітету, виділяємо основні її складові частини: по-перше, суверенна держава – це суб'єкт міжнародного права; по-друге, вона не знаходиться під контролем жодної іншої держави; по-третє, вона фактично довела свою здатність існувати в ролі суб'єкта міжнародних відносин.

А. Касезе у своїй праці «Міжнародне право» називає суверенітет всеохоплюючою категорією і включає до його складу такі повноваження і права: 1) право поширювати свою владу на всіх осіб, які знаходяться на території держави; 2) право вільно використовувати та контролювати територію, яка перебуває під юрисдикцією цієї держави, і здійснювати будь-які дії, необхідні для населення, яке проживає на її території; 3) право на імунітет для представників держави, які діють в рамках своєї правоздатності; 4) право на повагу до життя та майна осіб, які представляють державу за її межами [14, с. 49].

Отже, під зовнішньою стороною суверенітету розуміється незалежність від інших суб'єктів міжнародного права. Внутрішній аспект означає територіальне верховенство, тобто право держави здійснювати свою владу в межах своєї території.

Суверенна рівність – поняття, яке похідне від поняття «суверенітет». Принцип суверенної рівності передбачає: а) держави юридичні рівні; б) кожна держава користується правами, притаманними повному суверенітету; в) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав; г) територіальна цілісність і політична незалежність держав недоторканні; ґ) кожна держава має право вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи; д) кожна держава зобов'язана виконувати повністю та добросовісно свої міжнародні зобов'язання та жити в мирі з іншими державами [15]. Суверенна рівність держав є невід'ємною складовою частиною їхньої міжнародної правосуб'єктності, що входить із визнання суверенітету найбільш важливою рисою, притаманною всім державам [9, с. 90].

Виходячи з того, що територія – один із найважливіших компонентів державного суверенітету, зазначасмо, що поняття «суверенітет» використовується переважно в поєднанні з поняттям «територіальна цілісність» у багатьох міжнародно-правових документах. У міжнародному публічному праві територія і суверенітет є нерозривно пов'язаними, оскільки територія є географічним простором, стосовно якого суверенітет або суверенні права можуть бути реалізовані.

Вважаємо необхідним зазначити, що принцип територіальної цілісності за своєю суттю виступає найважливішим засобом забезпечення державного суверенітету, оскільки саме територія – обов'язкова ознака будь-якої держави, сфера дії її суверенітету. У ч. 4 ст. 2 Статуту ООН зазначається: «Держави-члени повинні утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або використання сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави...» [16]. У даному випадку констатуємо певну тотожність понять «політична незалежність» та «державний суверенітет».

Сутність даного принципу полягає у визнанні права держав на територіальну цілісність як найважливішого права, властивого суверенітету, що означає реалізацію

державою всіх прав у їхній повноті і винятковим чином у просторі, визначеному державними кордонами.

У Декларації ООН про принципи міжнародного права 1970 р. передбачено обов'язки держав щодо територіальної цілісності, зокрема утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави; утримуватися від вказаних дій як засобу врегулювання міжнародних проблем; утримуватися у своїх міжнародних відносинах від військової, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, спрямованого проти політичної незалежності або територіальної цілісності будь-якої держави; не вчиняти спроб, спрямованих на часткове або повне руйнування національної єдності та територіальної цілісності держави чи їхньої політичної незалежності як несумісних із метою і принципами Статуту. У зазначеній вище Декларації стосовно принципу рівноправності та самовизначення народів міститься таке застереження: «Ніщо в наведених вище пунктах не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які вели б до розчленування або до часткового чи повного руйнування територіальної цілісності або політичної єдності суверенних і незалежних держав» [15].

Найтяжчим правопорушенням проти державного суверенітету в міжнародному праві визнається злочин агресії. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 «Про визначення агресії» (1974 р.) визначено, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН [17].

Дії, що містять прояви агресії з боку держави, полягають у порушенні складових частин принципу суверен-

ної рівності, визначених міжнародно-правовими актами: 1) обов'язок поважати правосуб'єктність інших держав, їхню територіальну цілісність і політичну незалежність; обов'язок підтримувати мирні відносини з іншими державами; обов'язок не перешкоджати державі і не застосовувати засобів тиску на неї під час реалізації державою прав, властивих суверенітету, зокрема права вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи, ухвалювати свої закони [18, с. 161].

Таким чином, підсумовуючи, стверджуємо, що поняття державного суверенітету в міжнародному публічному праві розкривається через його ознаки, з яких необхідно, насамперед, виділити такі, як: політико-правова самостійність держави, її відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права; винятковість верховенства державної влади і відсутність підпорядкування владі іншої держави; правова рівність незалежних держав. Державний суверенітет характеризують міжнародно-правовий та внутрішній аспекти. Під впливом міжнародного права у розвитку концепції суверенітету поступово став змінюватися вектор із внутрішніх аспектів на зовнішні. Державний суверенітет ґрунтується на таких принципах, як суверенна рівність держав, невтручання в їх внутрішні справи, непорушність кордонів та територіальної цілісності держав, незастосування сили та погрози силою в міжнародних відносинах. На внутрішньодержавному рівні йдеться про суверенітет як властивість держави, а на міжнародному – про принцип поваги до державного суверенітету. У рамках міжнародного права доцільно розробити більш ефективні механізми для захисту державного суверенітету, враховуючи необхідність його захисту від сучасних форм виявів такого міжнародного правопорушення, як агресія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація Верховної Ради Української РСР «Про державний суверенітет України» від 16.07.1990 № 55-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
2. Шаповал В.М. Суверенітет державний / В.М. Шаповал // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 684–685.
3. Моисеев А.А. Суверенитет государства в современном мире: международно-правовые аспекты / А.А. Моисеев. – М. : Научная книга, 2006. – 246 с.
4. Хорольський Р.Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Р.Б. Хорольський. – Х., 2001. – 201 с.
5. Мамедов Р.В. Государственный суверенитет как объект международно-правового регулирования / Р.В. Мамедов // Экономика и право. XXI век. – 2013. – № 2. – С. 202–211.
6. Кузьмин Э.Л. Мировое государство: иллюзии или реальность? Критика буржуазных концепций суверенитета / Э.Л. Кузьмин. – М. : Международные отношения, 1969. – 199 с.
7. Смирнов С.В. Суверенитет современного государства в условиях глобализации: вопросы теории и практики : автореф. дисс. ... к. ю. н. : 12.00.01 / С.В. Смирнов. – Казань, 2011. – 24 с.
8. Василенко В.А. Государственный суверенитет и международный договор / В.А. Василенко // Советский ежегодник международного права. – М. : Наука, 1973. – С. 60–79.
9. Поняття державного суверенітету в міжнародному праві. Кубальський В.Н. Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць. Випуск 132. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2017. – 139 с.
10. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 томах. Том 3: Загальна теорія права – 2017 р. – 952 с.
11. Мамедов Р.В. Государственный суверенитет в доктринах международного права / Р.В. Мамедов // Образование и право. – 2013. – № 10 – С. 7–22.
12. Денисов В.Н. Принципы международного права // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 126–128.
13. Бекашев К.А. Принцип уважения государственного суверенитета – основополагающий принцип общего международного права / К.А. Бекашев // LexRussica. – 2008. – № 4. – С. 913–928.
14. Cassese A. International law / A. Cassese. – Oxford University Press, 2005. – 558 p.
15. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
16. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
17. Визначення агресії (затверджено Резолюцією 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.
18. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції / монографія / Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, С.Г. Серьогіна [та ін.] ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013. – 336 с. (Наук. зб. «Академічні правові дослідження». Дод. до юрид. журн. «Право України» ; вип. 15).